

УДК 930.2(477)"18/20"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.145.3>

О. Бондаренко, канд. іст. наук, доц.

Центральноукраїнський національний технічний університет, Кропивницький, Україна

ORCID: 0000-0001-8582-513X

МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ ІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ

З'ясовано ступінь наукової розробки історії міського самоврядування в Наддніпрянській Україні останньої чверті XVIII – початку XX ст. в імперську добу.

Встановлено, що специфічною рисою першого хронологічного етапу було домінування формально-юридичного підходу та вузька джерельна база досліджень.

Зазначено, що характерна особливість дослідницького підходу авторів робіт другого та третього етапів полягає в переважанні правового й конкретно-історичного підходів до висвітлення зазначеної теми та у певній невизначеності та нечіткості понятійно-категоріального апарату.

Ключові слова: історіографія, Наддніпрянська Україна, міське самоврядування, імперська доба, державна влада, Російська імперія.

Постановка проблеми. Неодмінною умовою становлення в Україні громадянського суспільства є ефектвне місцеве самоврядування, яке повною мірою відповідало б європейським стандартам. Ключова роль у нинішньому урбанізованому світі безперечно належить міському самоврядуванню як одному з суб'єктів місцевого самоврядування й зумовлена кількома чинниками. У містах, по-перше, зосереджені найважливіші економічні, соціальні, електоральні ресурси влади. По-друге, міста відігравали та відіграють провідну роль адміністративних й політичних центрів державної влади. По-третє, саме на міському рівні найінтенсивніше відбувається розбудова та утвердження демократичних інституцій, з'являються реальні передумови ефективного контролю громадян за владними структурами. По-четверте, якраз міське самоврядування чи не найповніше відображає природу місцевого самоврядування. Саме цим пояснюється посилення наукового зацікавлення вчених-гуманітаріїв до історії виникнення та функціонування міських самоврядних інституцій.

Аналіз джерел і літератури. Історія формування, становлення та функціонування міського самоврядування Наддніпрянської України останньої чверті XVIII – початку XX ст. загалом чи окремі його аспекти вивчалися не одним поколінням істориків. Щоправда ця теза не стосується радянського періоду історіографії, оскільки саме поняття "самоврядування" й сам інститут міської самоврядності трактувалися як явище буржуазного суспільства, що було чужим для радянського тоталітарного суспільства та суперечило основоположним ідеологічним постулатам марксизму-ленінізму.

Лише із середини 1990-х рр. після здобуття державної незалежності в Україні відроджується науковий інтерес до інституту самоврядування і ця тема зайняла належне місце в сучасному історіографічному дискурсі. Вона знайшла відображення у різнобічних за проблематикою та глибиною з'ясування тих чи інших аспектів, формою й жанром наукових публікаціях, зокрема в узагальнювальних працях і спеціальних монографічних дослідженнях, довідковій, науково-популярній та навчальній літературі.

Характерною рисою останнього десятиліття є вагомості зростання чисельності досліджень з історії міського самоврядування. Предметом вивчення ця тема стала для багатьох вітчизняних науковців: І. Глизи [7], О. Двуреченської [11], В. Константиної [18], В. Коробки [21], О. Марченка [23], В. Орлика [26-30], С. Орлика [31-34], О. Прищепи [37], А. Седляра [39], О. Черемісіна [43], Т. Щерби [48] та інших. Вони досліджують різноманітні питання історії формування, становлення,

функціонування міського самоврядування останньої чверті XVIII – початку XX ст.

Постановка завдання. З огляду на актуальність теми, відсутність відповідного дослідження, метою нашої розвідки є історіографічний аналіз літератури імперської доби, присвяченої вивченню міського самоврядування Наддніпрянщини останньої чверті XVIII – початку XX ст.

Зважаючи на розвиток тогочасної історичної думки, збагачення та диференціацію наукового історичного знання, відхід від догматичних стандартів наукового мислення, удосконалення форм і методів наукового пізнання, доречно, на нашу думку, виокремити три етапи наукової розробки проблеми в імперській період: 1) остання чверть XVIII – перша половина 60-х рр. XIX ст., 2) друга половина 1860-х – 1880-ті рр., 3) 1890-ті – 1917 рр.

Перший етап зумовлений зародженням та становленням самого об'єкту дослідження – міського самоврядування – й появою перших робіт, які певною мірою стосувалися управління та самоврядування міст самодержавної Росії. Другий етап пов'язаний передусім з підготовкою, прийняттям та реалізацією міського Положення 1870 р. та публікацією наукових розвідок, в яких предметом спеціального вивчення стають питання міського самоврядування. Початок третього етапу спричинений підготовкою та впровадженням нової міської реформи 1892 р. Саме тоді відбулася різка трансформація характеру оцінок міського самоврядування. Закінчився цей етап, як і імперський період історіографії загалом, у 1917 р. більшовицьким переворотом та радикальними змінами в економічному, політичному, соціальному та культурному житті, що надовго витіснили проблему міського самоврядування з наукового дискурсу радянської доби.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття "самоврядування" ("громадське управління", "самоуправління") стало широко використовуватися наприкінці XVIII ст. – за часів Великої французької революції, щоб продемонструвати самостійність общин (громад) щодо держави. "Велика французька революція, – стверджував І.І. Дитятін, – новий поворотний пункт в історії місцевого самоврядування" [12, с.105]. На межі XVIII-XIX ст. трансформація абсолютних монархій у демократичні держави й розбудова громадянського суспільства в європейській практиці спричинили формування міських самоврядних інституцій. Міське самоврядування протиставлялося становому патріархально-общинному (сільському) та корпоративно-цеховому (міському) самоуправлінню як архаїчним продуктам феодалізму. І хоч певні елементи станового

самоуправління й залишилися, приміром, громада, міські статути тощо, проте вони наповнювалися зовсім іншим правовим змістом [15 с. 36].

Міста в імперії Романових до останньої чверті XVIII ст. були позбавлені самостійного статусу, що вкрай негативно позначалося на рівні їхнього розвитку, супроводжувалося свавіллям місцевої адміністрації. Однак об'єктивний процес підвищення ролі міст в адміністративному, політичному, соціально-економічному, культурному житті суспільства вимагав від самодержавної влади відповідного законодавства. Таке законодавство було розроблене в останній чверті XVIII ст. Мета його полягала передусім в децентралізації та перерозподілі адміністративної влади для посилення самодержавства. Зауважимо, що певним каталізатором законодавчих змін щодо реформи адміністративного управління була й селянська війна 1773-1775 рр., якій місцева влада не змогла протидіяти.

Важливим кроком щодо створення міського імперського законодавства стало прийняття Маніфесту 17 березня 1775 р. [25], який формував нову стану й податкову систему у містах та губернська реформа (Установи для управління губерній Всеросійської імперії від 7 листопада 1775 р.) [42]. Головна мета останньої – перебудова місцевого управління на засадничих принципах суворой централізації влади та уніфікації всіх місцевих владних інституцій, що мусило б забезпечити дієвий порядок в управлінні країною й полегшити здійснення контролю над величезною територією з боку самодержавної влади.

Правовим підґрунтям створення інституту міського самоврядування стало затвердження Жалуваної грамоти містам (офіційна назва – Грамота на права й вигоди містам Російської імперії) від 21 квітня 1785 р. [10]. Закон передбачав утворення у містах імперії нових громадських органів міського управління, серед яких збори міської громади, загальна та Шестигласна думи.

Чинність Жалуваної грамоти поширювалася на міста Наддніпрянщини (після приєднання Російською імперією Правобережної України – і на правобережні). Внаслідок прийняття царським урядом низки нормативно-правових актів щодо створення міських самоврядних інституцій склалася певна система управління та самоврядування міст. У її основу було покладено самоврядні засади організації міського громадського управління. Отже, в останній чверті XVIII ст. почав складатися об'єкт дослідження.

Характерною рисою формування міського самоврядування в імперії Романових було те, що ця інституція створювалася не за ініціативою "знизу" – від міської громади, як це відбувалося в Західній Європі, а безпосередньо за ініціативою вищої державної влади – "зверху". Така практика пояснюється насамперед самодержавною формою правління в царській Росії та низькою громадянською активністю міських верств. Ця обставина зумовлювала додаткові складнощі в процесі створення та становлення міського самоврядування як представницької форми самоорганізації містан.

Вивчення міського самоврядування розпочали ще сучасники. Авторами перших загальних праць були зазвичай чиновники, зокрема статистики, які за своїми службовими обов'язками досліджували певні сторони розвитку міст. Серед них К. Арсеньєв [1], І. Гакман [4], К. Герман [5], Є. Зябловський [16], Г. Шторх [46] та ін. У своїх роботах вони побіжно висвітлювали питання заснування міст, їхній демографічний та соціально-економічний розвиток, державне й громадське управління містами.

Перші спроби аналізу й осмислення історії та діяльності міського самоврядування як самостійного об'єкту дослідження розпочалися в середині XIX ст.

Вперше в історіографії спробував систематизувати законодавство щодо розвитку та управління містами Російської імперії з давніх часів і до середини XIX ст. викладач законознавства Л. Плошинський [36]. Утім основне місце в його праці займає виклад змісту законів, а коментарі містяться лише у вступі та у вступних фразах до кожного з відділів книги й висновках. Разом вони займають не більше тридцяти сторінок з майже трьохсот сторінок книги. Однак навіть вони дають змогу скласти уявлення про ставлення автора до тих чи інших змін законодавства. Приміром, оцінюючи законодавчі акти останньої чверті XVIII ст. щодо губернської та міської реформ Л. Плошинський вживає фразу: "Дорогоцінний ланцюг законодавства Катерини II щодо міського стану" [36, с. 209].

Автор звернув увагу на суттєві зміни в Жалуваній грамоті містам, зроблені Павлом I [36, с. XI], які втім у 1801 р. Олександр I відновив у повному обсязі. Зазначимо проте, що впродовж наступних півстоліття в міське законодавство внесено безліч окремих узаконень, які частково змінювали, а переважно доповнювали попередній закон. "Усі ці законодавчі акти, – підкреслив автор, – разом з Жалуваною грамотою 1785 р., складають систему чинного законодавства імперії щодо стану міських обивателів, і тому повинні підлягатиме історичному, а не догматичному викладу" [36, с. XI]. Очевидно, тут ідеться про вивчення основного змісту Жалуваної грамоти містам без аналізу об'єктивних передумов її підготовки та вивчення історичного тла, в якому вона формувалася та наслідків її реалізації.

Чимало спільного з працею Л. Плошинського має книга П. Муллова оскільки вона також ґрунтується на законодавчих актах, дублюючи багато у чому працю свого попередника. Утім на відміну від попередньої праці автор намагався показати міське законодавство останньої чверті XVIII ст. як логічно пов'язаний процес. Як і попередник, він високо оцінив Жалувану грамоту містам, підкресливши, що цей закон, поряд з губернською реформою став засадничою основою міського самоврядування. На думку автора, цей закон, попри малі зміни у розвитку суспільного життя імперії, й до середини 1860-х рр. зберіг своє значення [24, с. 92-93].

Щоправда, така висока оцінка стосується, на нашу думку, тільки юридичного боку закону, оскільки у своїй праці П. Муллов навіть не робить спроби простежити його практичну реалізацію в містах імперії. Автор розглянув, крім того, законодавчі акти з часу прийняття Жалуваної грамоти містам до середини XIX ст., які так чи інакше змінювали текст закону. Однак жодних пояснень цих змін ми не знаходимо, як і причин відміни його Павлом I, та відновлення у повному обсязі Жалуваної грамоти у 1801 р. наступним імператором. Попри недоліки, відсутність методологічних засад та організації наукових досліджень, роботи Л. Плошинського та П. Муллова заклали, на нашу думку, певне підґрунтя щодо подальшого вивчення теми міського самоврядування.

Певний вклад у вивчення історії міського самоврядування зробив А. Скальковський [41], котрий вивчаючи Південну Україну, знаходив і опрацьовував архівні матеріали, зокрема й ті, що стосувалися органів врядування Одеси, Херсона, Миколаєва. Особливістю його робіт, як і згаданих вище, було те, що вони мали вірно-підданський характер, а оцінки діяльності російських самодержців грішили упередженістю, підкресленим схваленням реформаторської політики імператорів.

Другий етап історіографії міських самоврядних інституцій Наддніпрянської України останньої чверті XVIII – початку XX ст. зумовлений передусім проведенням земської реформи 1864 р. та підготовкою й впровадженням міської реформи 1870 р. Саме тоді зазначена проблема стає предметом спеціального вивчення. Реформи 60-70-ті рр. XIX ст., змінивши основи суспільного ладу та систему державного управління, спричинили в науково-політичному дискурсі царської Росії дискусію серед учених, публіцистів та громадських діячів щодо ролі й місця самоврядування в державному устрої, механізму взаємодії місцевого самоврядування з державними владними органами.

У першій половині XIX ст. у європейській науковій думці сформувалося декілька наукових теорій (концепцій) побудови місцевого самоврядування, які з різних позицій пояснюють природу цього інституту, специфіку його взаємин з державою. У процесі дискусії у центрі уваги науковців, публіцистів та діячів місцевого самоврядування опинилися громадська (громадівська) та державна теорії, які з різних позицій з'ясовують його сутність та особливості взаємин з державою.

Зазначимо, що громадська теорія місцевого самоврядування була домінуючою у середині XIX ст. Її автори та прихильники вважали, що оскільки громада сформувалася раніше за державу, то вона є інституцією, яка рівна державі й тому має право на вільний розвиток. Вона може самостійно розв'язувати ті чи інші місцеві справи поза втручанням держави, маючи на це природне й невідчужуване право.

Найвідомішими представниками цієї теорії в Російській імперії були проф. В. Лешков [22] і публіцист, земський діяч О. Васильчиков [3], які зробили певний внесок до її розвитку. Перший з них, дійшовши висновку щодо різної природи державної влади та місцевого самоврядування, аргументував ідею незалежності місцевого врядування від держави, не заперечуючи необхідності контролю держави за діяльністю самоврядування. Незалежність громадського управління автор пов'язував насамперед з його самостійною економічною діяльністю.

О. Васильчиков аналізуючи основні ідеї громадської теорії, підкреслював: оскільки місцеве самоврядування має неполітичну природу, тому має інші повноваження, ніж владні державні органи. Основну увагу автор приділив аналізу господарських справ, якими, на його думку, мало займатися місцеве самоврядування, виділивши серед них охорону здоров'я, народну освіту, продовольство, громадський благоустрій тощо [3, с. 47]

Свій внесок в обґрунтування теорії місцевого самоврядування зробив відомий український учений і громадський діяч М. Драгоманов. Обстоюючи громадську концепцію місцевого самоврядування, він уважав, що вона повинна стати первинною ланкою в організації громадського життя. Взаємини ж між громадами мусять будуватися на федеративному підґрунті. Через те, на переконання вченого, "майже всі питання політичного життя держави в наш час зводяться до питання про самоврядування, яке розкладається на два підрозділи: самоврядування загальнодержавне і самоврядування місцеве" [14, с. 1].

Предметом спеціального наукового дослідження історія міського самоврядування постала в працях професора Харківського університету І. Дитятіна [12-13]. Учений здійснив ґрунтовний науковий аналіз усіх заходів російського самодержавства щодо міського самоврядування від останньої чверті XVIII ст. до 1870 рр. Головна різниця його підходу до проблеми від підходів попередників зводиться до того, що він намагався виявити об'єктивні передумови законодавчих змін останньої чверті

XVIII ст., показати їхню обумовленість реальним станом тогочасного міського розвитку. Зазначимо, що найбільшу увагу в його роботах приділено аналізу та реалізації Жалуваної грамоти 1785 р.

Погляди І. Дитятіна щодо міського самоврядування можна звести до кількох положень. На його думку, держава, бажаючи сформувати ефективне місцеве управління, мусила б передати певну частину своїх функцій місцевим органам самоврядування, перетворивши їх у такий спосіб на владні структури. Це було зроблено відповідно до Жалуваної грамоти, коли міста імперії отримали статус юридичної особи, здійснивши чималий крок щодо становлення, функціонування та розвитку інституту міського самоврядування. Створене за цим законом міське самоврядування одержало широкі повноваження, оскільки їхня діяльність за задумом законодавця мала б ґрунтуватися на засадах незалежності і позастановості [12].

Однак гарні принципи, закладені в законі, на думку І. Дитятіна, залишилися на папері, що призвело до поступового занепаду міського самоврядування, що й спостерігалось фактично впродовж дореформеної доби. Тому висновок І. Дитятіна цілком очевидний: "відсутність всякої самостійності" – причина "сумного стану" міського самоврядування перед 1870 р." [13, с. 229-230].

З 1880-х рр. і до початку XX ст. в Російській імперії домінуючою була державна теорія самоврядування. Її представники визнавали ключову роль держави, і тому громада перебуває в підпорядкованому становищі й змушена виконувати ті завдання, які поставила держава. Міське самоврядування, маючи своїм єдиним джерелом державну владу, у своїй діяльності повинно враховувати інтереси як держави, так і громади. Розглядаючи місцеве врядування як державне, яке одержує від держави певні повноваження щодо розвитку тих чи інших сфер життєдіяльності і здійснює відповідний контроль, автори та прихильники державної теорії самоврядування відкидали будь-яке протиставлення місцевих і державних справ. Серед учених, прибічників цієї теорії були такі відомі дослідники, як: В. Безобразов [2], О. Градовський [8-9], М. Коркунов [19], М. Свешніков [38], Б. Чичерін [44-45] та ін.

Один з її авторів, М. Свешніков, підкреслював, що місцеве самоврядування лише нова форма адміністрації, що полягає у вільній участі народу у завідуванні справами, що довірені місцевим адміністративним органам [38, с. 301].

На думку представника історико-правової думки Б. Чичеріна широкий розвиток місцевого самоврядування в Росії неприйнятний, оскільки дає простір для сепаратизму і "внутрішньої ворожнечі", а державна влада з чималою централізацією буде лише гальмом у цьому процесі. Учений був переконаний в тому, що місцеве самоврядування діятиме успішно тільки там, де панує аристократія. В умовах переважання у суспільстві середніх класів самоврядування втратить значення [45, с. 379-380].

Початок третього етапу історіографії міського самоврядування зумовлений підготовкою та впровадженням Міського положення 1892 р. Саме тоді суттєво поживішала дискусія щодо проблем міського врядування, яка збіглася за часом з істотною політизацією російського суспільства. Це спричинило різку трансформацію характеру оцінок міського самоврядування, що супроводжувалося жорсткими ідеологічними дискусіями на ниві історичної науки. Водночас в історіографії проблеми стало можливим розмежувати дослідження, які були присвячені міському громадському управлінню, від праць, присвячених самоврядності загалом та наукових праць представників історичної науки від авторів пра-

вознавців та економістів. Учені, передусім історики, досліджуючи історичні, теоретичні та правові аспекти самоврядування починають активно використовувати архівні та статистичні матеріали, ретельно вивчають історію та досвід діяльності міського самоврядування.

У працях В. Гессена [6], О. Кізеветтера [17], К. Пажитнова [35], Д. Семенова [40] Г. Шрейдера [47] та інших досліджуються основні напрями діяльності міських самоврядних інституцій – міське господарство, фінансова система, благоустрій міст, лікувально-санітарна справа, розвиток освіти тощо.

Суттєвий внесок у вивчення міського самоврядування, наприклад, зробив історик, політичний діяч О. Кізеветтер, автор ґрунтовної монографії, присвяченої міському законодавству. Учений, як представник того напрямку науковців, які скептично ставилися до суспільних перетворень останньої чверті XVIII ст., проаналізував джерела і дійшов висновку, що Міське положення 1785 р. базується на остзейських законах й деяких шведських та прусських цехових статутах. На відміну від багатьох дослідників, він не тільки проаналізував міське законодавство, але й на основі широкого залучення архівних джерел, простежив його виконання, передусім органами міського самоврядування Москви, що дозволило дійти невтішного висновку, що законодавець практично не досяг тих результатів, на які розраховував. Причини такого сумного стану самоврядування і, як наслідок, непривабливого жалюгідного стану міст, автор пояснював невідповідністю рівня розвитку міст поставленим перед ними вимогам, адже в багатьох містах були відсутні суспільні верстви, які за законом мали брати участь у виборах та у формуванні міських самоврядних органів; брак коштів міських бюджетів, які до того ж міське самоврядування не могло витратити без дозволу вищого міського чиновництва; нечіткість законодавчих норм, що призвела до зосередження влади у більшості міських справ у руках місцевих державних органів влади [17].

Випускник Новоросійського університету, уродженець Одеси доктор права В. Гессен комплексно проаналізувавши державний механізм Російської імперії у XIX ст., дійшов логічного, на нашу думку, висновку, що головною завадою на шляху ефективності як державної влади, так і органів місцевого самоврядування була його бюрократизація. З огляду на це, на переконання науковця, поліпшити їхню діяльність може, по-перше, позастанове самоврядування, а по-друге, виконання державними органами функцій позавідомчого нагляду, а не активного управління [6, с. 89].

Цілісне, аргументоване дослідження з історії міського самоврядування в Росії подав К. Пажитнов, відомий у майбутньому радянський економіст, фахівець в галузі історії народного господарства. Він розкрив причини прийняття, сутність та наслідки введення всіх найважливіших законодавчих актів, які регулювали міське самоврядування в Росії [35].

Висновки. Отже, історіографічний аналіз літератури імперської доби, присвяченої дослідженню міського самоврядування Наддніпрянщини останньої чверті XVIII – початку XX ст. дає змогу зробити такі висновки. Впродовж щонайменше двох століть вивчення самоврядування здійснювалося нерівномірно за глибиною та інтенсивністю, що було наслідком як недостатньої джерельної бази, так і відсутності завершеної концепції міського самоврядування.

Учені, як свідчить історіографічний аналіз, чимало зробили щодо розуміння фактів, явищ та природи міського самоврядування. Утім зауважимо, що міському врядуванню дослідники, публіцисти, громадські діячі

приділяли суттєво менше уваги, ніж земському. Пояснюється це, з одного боку, тим, що суспільно-політичний й соціально-економічний розвиток самодержавної Росії визначався не містянами, а селянством, що складало абсолютну більшість населення країни й з огляду на це земства розглядалися як основний інститут, з яким пов'язувалися перспективи створення правової держави та громадянського суспільства. А з іншого – самоврядні міські органи вважалися буржуазними інститутами за своєю суттю, на відміну від земств, в яких панівні позиції посідало дворянство

Попри це, за імперської доби акумулювалося чимало наукових та науково-популярних праць краєзнавчого, довідкового й історико-публіцистичного характеру, в яких з різним рівнем повноти висвітлено проблеми історії міського самоврядування. Водночас акцентуємо на відсутності узагальнювальних наукових праць, які б розкривали еволюцію поглядів і думок дослідників зазначеної проблеми.

У центрі уваги вчених, насамперед істориків і правознавців, стояли різноманітні питання історії створення, становлення та діяльності міського самоврядування, причини змін законодавчих актів щодо самоврядних інституцій, взаємин міського врядування з державними органами влади, основні з яких знаходилися у сфері розподілу повноважень. Специфічною рисою першого хронологічного етапу було домінування формально-юридичного підходу та вузька джерельна база досліджень, що не дало авторам вийти за межі описовості та коментування законодавчих актів. Характерна особливість дослідницького підходу авторів робіт з історії міського самоврядування другого та третього етапів полягає, по-перше, у переважанні правового й конкретно-історичного підходів до висвітлення зазначеної теми, по-друге, у певній невизначеності та нечіткості понятійно-категоріального апарату, що зумовило недостатню глибину теоретичного аналізу проблеми. Водночас, проаналізувавши місце і роль міського самоврядування у системі державної влади, дорадянські вчені заклали міцний науковий фундамент для вивчення цієї інституції сучасними авторами.

Список використаних джерел

1. Арсеньев К. И. Гидрографическо-статистическое описание городов Российской империи / К. И. Арсеньев. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1832-1834. Вып. 1–8.
2. Безобразов В. П. Государство и общество. Управление, самоуправление и судебная власть / В. П. Безобразов. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1882. – 760 с.
3. Васильчиков А. О самоуправлении. Сравнительный обзор русских и иностранных земских и общественных учреждений / А. О. Васильчиков. – Санкт-Петербург: Тип. Г. Мюллера, 1869. – Т. I. – 352 с.
4. Гакман И. Ф. Краткое землеописание Российского государства / И. Ф. Гакман. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1787. – 174 с.
5. Герман К. Ф. Статистические исследования относительно Российской империи. Ч. 1. О народонаселении / К. Ф. Герман. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1819. – 325 с.
6. Гессен В. М. Городское самоуправление. Дополнение к курсу Русского государственного права / В. М. Гессен. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1912. – С. 63–74.
7. Глизь Ю. І. Київська міська дума: структура, склад гласних, діяльність (1871–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. І. Глизь. – К., 2016. – 20 с.
8. Градовский А. Д. Начала русского государственного права / А. Д. Градовский. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1875. – Т. 1. – 448 с.
9. Градовский А. Д. Система местного управления на западе Европы и в России / А. Д. Градовский. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1878. – 472 с.
10. Грамота на права и выгоды городам Российской Империи. № 16187 // Полное собрание законов Российской империи. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1830. – Т. 22. – С. 344–384.
11. Двуреченська О. С. Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрями діяльності (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. С. Двуреченська. – Донецьк, 2007. – 20 с.

12. Дитятин И. И. Устройство и управление городов России. Т. I: Введение. Города России в XVIII столетии / И. И. Дитятин. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1875. – 507 с.
13. Дитятин И. И. Статьи по истории русского права / И. И. Дитятин. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1895. – 631 с.
14. Драгоманов М. П. Восемнадцать лет войны чиновничества с земством / М. П. Драгоманов. – Женева: [б. и.], 1883. – 103 с.
15. Єпіфанов А. О. Управління регіоном: навч. посіб. / за заг. ред. д-ра екон. наук А. О. Єпіфанова. – Суми: [б. в.], 2008. – 361 с.
16. Зябловский Е. Ф. Краткое землеописание Российского государства / Е. Ф. Зябловский. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1807. – 187 с.
17. Кизеветтер А. А. Городовое положение Екатерины II 1785 г. Опыт исторического комментария / А. А. Кизеветтер. – Москва: [б. и.], 1909. – 474 с.
18. Константинова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки) / В. М. Константинова. – Запоріжжя: [б. в.], 2010. – 596 с.
19. Коркунов Н. М. Русское государственное право / Н. М. Коркунов. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1897. – Т. 1. – 574 с.
20. Коркунов Н. М. Русское государственное право / Н. М. Коркунов. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1897. – Т. 2. – 528 с.
21. Коробка В. М. Громадське управління у містах Катеринославської губернії (1870–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. М. Коробка. – Донецьк, 2010. – 20 с.
22. Лешков В. Н. О праве самостоятельности как основе для самоуправления / В. Н. Лешков. – Москва: [б. и.], 1871. – 354 с.
23. Марченко О. М. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. М. Марченко. – Одеса, 1997. – 180 с.
24. Муллоу П. А. Историческое обозрение правительственных мер по устройству городского общественного управления / П. А. Муллоу. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1864 – 198 с.
25. О Высочайше дарованных разным сословиям милостей, по случаю заключенного мира с Портою Оттоманскою: Манифест, 17 марта 1775 г. №14275 // Полное собрание законов Российской империи. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1880. – Т. 20. – С. 82–86.
26. Орлик В. М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. [Електронний ресурс] / В. М. Орлик // Історія науки і біографістика. – 2010. – № 2. – Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-2/10_oryk.pdf.
27. Орлик В. М. Єгор Канкрін і фінансова політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті XIX ст. / В. М. Орлик // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. праць. – 2006. – Число 13, ч. 2. – С. 97–110.
28. Орлик В. М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії в першій половині XIX ст. / В. М. Орлик // Український історичний журнал. – 2008. – № 5 (482). – С. 187–195.
29. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: монограф. / В. М. Орлик. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с.
30. Орлик В. Органи фінансового управління Російської імперії в Україні (кінець XVIII – середина XIX ст.) / В. М. Орлик // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. 7. – С. 75–81.
31. Орлик С. В. До питання реалізації фінансової політики уряду земськими інституціями українських губерній Російської імперії / С. В. Орлик // Nova Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – 2012. – № 12. – С. 5–13.
32. Орлик С. В. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914–1917 рр.): монограф. / С. В. Орлик. – Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2018. – 716 с.
33. Орлик С. Проблеми формування бюджету міста Тернополя періоду російської окупації в часі Першої світової війни / С. Орлик. – Тернопіль, 2017. – С. 151–157.
34. Орлик С. В. Українське повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін / С. В. Орлик // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2014. – Вип. 23. – С. 114–133.
35. Пажиитнов К. А. Городское и земское самоуправление. Очерки и опыты / К. А. Пажиитнов. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1913. – 116 с.
36. Плошинский Л. О. Городское или среднее состояние русского народа в его историческом развитии от начала Руси до новейшего времени / Л. О. Плошинский. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1852 – 286 с.
37. Прищепя О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. П. Прищепя. – Рівне: [б. в.], 2010. – 287 с.
38. Свешников М. И. Очерк общей теории государственного права / М. И. Свешников. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1896. – 331 с.
39. Седляр А. В. Соціально-економічна діяльність органів міського самоврядування на Волині та Поділлі (1892–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / А. В. Седляр. – К., 2009. – 20 с.
40. Семенов Д. Д. Городское самоуправление. Очерки и опыты / Д. Д. Семенов. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1901. – С. 93–99.
41. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1793–1823 / А. Скальковский. – Одесса: [б. и.], 1837. – 296 с.
42. Учреждения для управления Губерний Всероссийской империи. № 14392 // Полное собрание законов Российской империи. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1880. – Т. 20. – С. 229–304.
43. Черемісін О. В. Міське самоврядування на Півдні України в 1785–1917 рр. / О. В. Черемісін. – Херсон: [б. в.], 2017. – 582 с.
44. Чичерин Б. Н. О народном представительстве / Б. Н. Чичерин. – Москва: [б. и.], 1866. – 760 с.
45. Чичерин Б. Н. Курс государственной науки / Б. Н. Чичерин. – Москва: [б. и.], 1898. – Ч. 3. – 556 с.
46. Шторх Г. М. Историко-статистическое изображение Русского государства / Г. М. Шторх. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1799. – 472 с.
47. Шрейдер Г. И. Город и Городовое положение 1870 г. / Г. И. Шрейдер // История России в XIX веке. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1908. – Т. 4. – С. 1–29.
48. Щербя Т. О. Міське самоуправління на Правобережній Україні у другій половині XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Т. О. Щербя. – Донецьк: [б. в.], 2001. – 29 с.

References

1. Arseniev, K. (1832-1834). *Hydrographic and Statistical Description of the Cities of the Russian Empire, 1-8*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
2. Bezobrazov, V. (1882). *State and Society. Management, Self-government and Judiciary*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
3. Vasilchikov, A. (1869). *Self-government. Comparative Review of Russian and Foreign Local Governments and Public Institutions*. Saint Petersburg: G. Müller's Publishing. [In Russian].
4. Gakman, I. (1787). *Brief Study of the Russian Lands*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
5. Herman, K. (1819). *Statistical Studies of the Russian Empire. Part 1: Population*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
6. Hessen, V. (1912). *City Government. Addition to the Course of Russian State Law*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
7. Hlyz, Yu. (2016). *Kyiv City Duma: Structure, Composition of Vowels, Activity (1871-1914)*. Abstract of unpublished thesis (PhD in History). Institute of the History of Ukraine. [In Ukrainian].
8. Gradovskij, A. (1875). *Beginning of the Russian State Law*. Vol. 1. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
9. Gradovskij, A. (1878). *The System of Local Government in Western Europe and Russia*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
10. Charter of the Rights and Benefits of the Cities of Russian Empire. (1830). In *Complete Collection of Laws of the Russian Empire*. Vol. 22. Saint Petersburg: [s. n.]. Pp. 344-384. [In Russian].
11. Dvurechenska, O. (2007). *The Organs of Self-government of Kate-riinoslav: Forming, Structure and Directions of Activity (Late 18th – Early 20th Centuries)*. Abstract of unpublished thesis (PhD in History). Oles Hochar National University of Dnipro. [In Ukrainian].
12. Dityatin, I. (1875). *The Structure and Management of Russian Cities. Vol. 1: Introduction. Russian Cities in the 18th Century*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
13. Dityatin, I. (1895). *Papers on the History of Russian Law*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
14. Dragomanov, M. (1883). *Eighteen Years of War between Bureaucracy and Local Governance*. Geneva: [s. n.]. [In Russian].
15. Yepifanov, A. et al. (2008). *Regional Governance: Textbook*. Sumy: Ukrainian Academy of Banking. [In Ukrainian].
16. Zyablovskij, E. (1807). *Brief Geography of the Russian State*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
17. Kizevetter, A. (1909). *City Charter of 1785 of Catherine the Great. Historical Commentary*. Moscow: [s. n.]. [In Russian].
18. Konstantinova, V. (2010). *Urbanization: Southern Ukrainian Meas-uring (1861-1904 years)*. Zaporizhzhia: Tandem. [In Ukrainian].
19. Korkunov N.M. (1897). *Russian State Law*. Vol. 1. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
20. Korkunov N.M. (1897). *Russian State Law*. Vol. 2. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
21. Korobka, V. (2010). *Public Administration in the Cities of the Katerinoslav Province (1870-1914)*. Abstract of unpublished thesis (PhD in History). National University of Donetsk. [In Ukrainian].
22. Leshkov, V. (1871). *The Right for Independence as a Basis for the Self-government*. Moscow: [s. n.]. [In Russian].
23. Marchenko, O. (1997). *City Self-government in the South Ukraine during the 2nd Half of the 19th Century*. Abstract of unpublished thesis (PhD in History). Odesa I. I. Mechnikov National University. [In Ukrainian].
24. Mullov, P. (1864). *Historical Survey of Government Measures on the Structure of the City Public Governance. for the device of urban public administration*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
25. Manifest on the Graces Bestowed on the Various Strata on the Occasion of the Peace Concluded with Ottoman Empire, 1775 March 17. (1880). In *Complete Collection of Laws of the Russian Empire*. Vol. 20. Saint Petersburg: [s. n.]. Pp. 82-86. [In Russian].
26. Orlyk, V. (2010). Pre-October Financial and Legal Literature as a Source for Study the Problems of Financial Policy of the Government of the Russian Empire at the End of the 13th – the Early 20th Centuries. *History of Science and Biography Studies*, 2. Retrieved from: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-2/10_oryk.pdf. [In Ukrainian].
27. Orlyk, V. (2006). Yegor Kankrin and the Fiscal Policy of the Russian Empire in the Right-Bank Ukraine in the 2nd Quarter of the 19th Century. *Special Historical Disciplines: Theory and Methodology*, 13/2, 97-110. [In Ukrainian].
28. Orlyk, V. (2008). The Methodological Aspects of the Study of Tax Policy Issues in the Ukrainian Provinces of the Russian Empire in the 1st Half of the 19th Century. *Ukrainian Historical Journal*, 5(482). 187-195. [In Ukrainian].

29. Orlyk, V. (2007). *The Tax Policy of the Russian Empire in Ukraine in the Pre-reform Period*. Kirovohrad: Imeks-LTD. [In Ukrainian].
30. Orlyk, V. (2004). Bodies of Financial Management of the Russian Empire in Ukraine (Late 18th – Mid 19th Centuries). *Problems of Ukrainian History of the 19th – Early 20th Centuries*, 8, 75-81. [In Ukrainian].
31. Orlyk, S. (2018). On the Question of Government Fiscal Policy Implementation by Zemstvo Institutions of Ukrainian Provinces of the Russian Empire. *Nova Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne*, 12, 5-13. [In Ukrainian].
32. Orlyk, S. (2012). *Financial Policy of the Russian Government in the Occupied Territories of Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917)*. Bila Tserkva: O. Pshonkivskiy Publishing. [In Ukrainian].
33. Orlyk, S. (2017). Problems of Budget Formation of Ternopil during the Russian Occupation in the First World War. *Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference "Ternopil and Ternopil Region in Its Historical Development from the Beginning of the Ancient to Modern Times"*, Ternopil, September 13-15, 2017. Ternopil: [s. n.]. Pp. 151-157. [In Ukrainian].
34. Orlyk, S. (2014). Ukrainian County City and the Great War: Food Problems and Rising Prices. *Problems of Ukrainian History of the 19th – the Early 20th Centuries*, 23, 114-133. [In Ukrainian].
35. Pashitnov, K. (1913). *City and Local Self-government. Essays and Study*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
36. Ploshinskij, L. (1852). *Urban or Middle Class of the Russian People in Its Historical Development from the Beginning of Russia to the Modern Time*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
37. Pryshchepa, O. (2010). *Cities of Volyn in the 2nd Half of the 19th – Early 20th Century*. Rivne: DM. [In Ukrainian].
38. Sveshnikov, M. (1896). *Essay of the General Theory of State Law*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
39. Sedlyar, A. (2009). *Social and Economic Activity of Local Government Bodies in Volyn and Podillia (1892-1918)*. Abstract of unpublished thesis (PhD in History). National Pedagogical Drahomanov University. [In Ukrainian].
40. Semenov, D. (1901). *City Self-government. Essays and Study*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
41. Skalkovskij A. (1837). *The First Thirty Years of the History of the City of Odessa. 1793-1823*. Odessa: [s. n.]. [In Russian].
42. Institutions for the Management of the Provinces of the All-Russian Empire. In *Complete collection of Laws of the Russian Empire. Vol. 20*. Pp. 229-304. [In Russian].
43. Cheremisin, O. (2017). *Urban Self-government in the South of Ukraine in 1785-1917*. Kherson: Oldi-Plus. [In Ukrainian].
44. Chicherin, B. (1866). *About the National Representation*. Moscow: [s. n.]. [In Russian].
45. Chicherin, B. (1898). *State Science Course. Part 3*. Moscow: [s. n.]. [In Russian].
46. Shtorx, G. (1799). *Historical and Statistical Image of the Russian State*. Saint Petersburg: [s. n.]. [In Russian].
47. Schreider, G. (1908). *City and City Charter of 1870*. In *History of Russia in the 19th century. Vol. 4*. Saint Petersburg: [s. n.]. Pp. 1-29. [In Russian].
48. Shcherba, T. (2001). *Urban Self-government of Right-Bank Ukraine in the 2nd Half of the 19th Century*. Abstract of unpublished thesis (PhD in History). National University of Donetsk. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 12.03.20

O. Bondarenko, PhD in History, Associate Professor
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

MUNICIPAL SELF-GOVERNMENT OF DNIPRO UKRAINE OF THE LAST QUARTER OF 18th – EARLY 20th CENTURY IN THE HISTORICAL DISCOURSE OF THE EMPIRE ERA

The extent of scientific development of the history of municipal self-government in Dnipro Ukraine of the last quarter of the 18th – early 20th century has been analyzed. An essential condition for the establishment of civil society in Ukraine is effective local self-government. Municipal self-government plays a key role as one of its subjects in today's urban world.

It has been determined that the historiography of this problem is represented by a considerable historiographic massif. During the imperial era, many scientific and popular educational works of local, reference and historical, and journalistic nature were accumulated. They presented the problems of the history of municipal self-government with different levels of completeness.

It was found out that in the centre of attention of scientists, first of all historians and jurists, were various issues of history of creation, formation and activity of municipal self-government, reasons of changes of legislative acts concerning self-governing institutions, relations of municipal government with state authorities, the main of which were in the sphere of power distribution.

It was found that a specific feature of the first chronological stage was the dominance of the formal legal approach and a constricted source base of research. That did not allow authors to go beyond comments and descriptions of legislative acts. A characteristic feature of the research approach of the authors of works on the history of municipal self-government of the second and third stages is, firstly, the predominance of legal and specific-historical approaches to the coverage of the topic. Secondly, there was certain ambiguity and fuzziness of conceptual and categorical apparatus which conditioned insufficient depth of theoretical analysis of the problem. At the same time, scholars of the imperial era laid a solid scientific foundation for the study of this institution by modern authors.

Keywords: historiography, Dnipro Ukraine, city self-government, state power, Russian Empire.

УДК 930:329(410)Лейб."1893/1931"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.145.4>

О. Бутурлімова, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-8881-0881

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕЙБОРИСТСЬКОЇ ПАРТІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (1893–1931): ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Присвячено аналізу історіографії британської Лейбористської партії кінця XIX – початку XX ст. Зроблено спробу систематизувати масив наукової літератури із зазначеної проблематики за проблемно-хронологічним підходом. Роботи було поділено на чотири основні групи: 1) праці теоретиків і "практиків" лейбористського руху; 2) дослідження загальної історії становлення та діяльності Лейбористської партії зазначеного періоду; 3) праці, присвячені історії взаємовідносин між церковними організаціями і лейбористами; 4) дослідження українських науковців. Авторка прийшла до висновку, що усе це потребує переосмислення і нової оцінки історія робітничого руху у Великій Британії другої половини XIX – першої третини XX ст., тема партійної боротьби за електорат, представлений робітниками найманою праці. Хоч партійній історії Лейбористської партії і присвячено багато праць, утім, дискусійними залишаються причини посилення Лейбористської партії, фактори її стрімкого зростання, причини та наслідки кризи 1931 р. тощо. З огляду на це говорити про вичерпність тематики ще зарано. Також зауважено, що попри наявність низки напрацьованих сучасних українських науковців, усе ж українській історіографії поки що не вистачає досліджень з аналізом організаційної структури партії та її керівного складу.

Ключові слова: британська Лейбористська партія, історіографія, партійно-політична історія, британістика, Велика Британія.

Партійній історії британських лейбористів присвячено достатньо багато праць у західній історіографії. Це цілком закономірно, адже феноменальний успіх партії, змі-

нення її позицій у суспільно-політичному житті Великої Британії, витіснення лібералів – усе це викликало жвавий інтерес у дослідників упродовж XX ст. У британській іс-